

ANDREA RADOŠEVIĆ

CITATNOST U KOLOFONU GLAGOLJAŠA POPA TOMAŠA PETRINIĆA

Andrea Radošević
Staroslavenski institut
Demetrova 11
HR 10000 Zagreb
aradosevic@stin.hr

UDK: 091:003.349.1(497.5Bužani)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2022-07-28

Petrinićev zbornik iz 1503. godine pisan kurzivnom glagoljicom jedan je od predstavnika ličke (u užem smislu buške) glagoljaške rukopisne baštine. Sastoji od različitih tekstova u kojima se tumače evanđelja, a većina rukopisa odnosi se na hrvatski prijevod *Korizmenjaka* Jakova da Voragine. Na kraju zbornika njegov pisar/kompilator pop Tomaš Petrinić iz Banj Dvora u Bužanima ostavlja dug kolofon sastavljen od citatnoga odlomka iz čuvenoga moralno-didaktičnoga traktata *Cvijeta kreposti* i vlastitih komentara. Na primjeru Petrinićeva kolofona, koji se u ovome radu prvi put analizira, cilj je istražiti odnos glagoljaških pisara/kompilatora prema vlastitom stvaralaštvu. Utvrđivanjem autoreferencijalnih detalja u kolofonu, i općenito povezanosti sadržaja citatnoga i komentatorskoga dijela, namjera je pokazati kako se pop Tomaš Petrinić svojim postupcima može dijelom opisati kao kasnosrednjovjekovni kompilator/pisar.

Glavne riječi: lički glagoljski rukopis, kompiliranje, kolofon, Tomaš Petrinić, Buška županija (Bužani)

Uvod

Glagoljski rukopisi danas nam izravno svjedoče o umijeću prepisivanja, pamćenja i kompiliranja hrvatskih glagoljaša, odnosno pripadnika glagoljaške zajednice.¹ U njima se, naime, nalaze tekstovi koji su unutar navedene zajednice

¹ U čitateljskoj je zajednici naglasak na aktivnom čitanju svih njezinih članova: prevoditelja, pisara, svećenika i naručitelja, tj. ona obuhvaća "sve sudionike u usmenoj ili pisanoj izvedbi, tj. u nastajanju, transmisiji i daljnjem korištenju tekstova (naručitelji, prevoditelji, pisari, kompilatori, čitatelji, slušatelji)". U kontekstu hrvatskoglagoljske književnosti ona zapravo dobrim dijelom odgovara pojmu glagoljaši, uz bitnu naznaku kako se tim pojmom znatno jače ističe proces čitanja koji predstavlja važan čimbenik u nastajanju tekstova, njihovu oblikovanju, a posredno i izvođenju. Vidi A. RADOŠEVIĆ, 2016, 437–441; A. RADOŠEVIĆ – M.-A. DÜRRIGL, 2020; M.-A. DÜRRIGL, 2021.

bili smatrani "najpotrebnijim i najsvrsishodnijim", odnosno oni koji su bili namijenjeni široj publici.²

Na konačan izgled prevedena, a potom prepisivana (i kompilirana), teksta utjecalo je pamćenje prevoditelja, ali i pamćenje kompilatora i pisara.³ Naime, umijeća čitanja/slušanja, kompiliranja (skupljanja) i pamćenja bila su tijesno povezana.⁴ Proširenje prijevoda ili prijepisa novim tekstovima, kao i skraćivanje istih za pojedine veće ili kraće cjeline koje su prevoditelju/kompilatoru/pisaru bile poznate iz drugih izvora izravno govori o važnosti iskustva pamćenja. Njime je bilo obuhvaćeno dozivanje i potom bilježenje tekstova iz pamćenja, ali i traganje za pisanim izvorima teksta koji je u pamćenju ostao sačuvan u nekom djelomičnom obliku.

Zaključci o ovladanosti navedenim umijećima naših glagoljaša donosili su se na temelju zapisa (kolofona) pojedinih pisara, ali i na temelju tekstološke i književnopovijesne analize samih tekstova prepisanih na istaknutim mjestima određena kodeksa. Tako A. Zaradija Kiš u opširnim kolofonima čuvenoga ročkoga glagoljaša Šimuna Grebla u kojim se iznose upute, upozorenja, spominju priznanja za piščev rad prepoznaje "razvijenu historiografsku svijest pisara glagoljaša i spoznaju njegove odgovornosti prema odabranome zanimanju".⁵ Upravo su zapisi u rukopisima Šimuna Klimantovića bili temelj za istraživanje njegova odnosa prema tekstu, kao i odnosa prema vlastitom radu.⁶ S druge strane, polazeći od pretpostavke kako djelo prepisano na prvim stranicama *Petrisova zbornika* predstavlja ključ za čitanje toga najopsežnijeg i tekstualno najraznolikijeg glagoljskoga kodeksa, M.-A. Dürriegl je pojedine savjete iznesene u više različitih poglavlja tumačila kao upute za njegovo ispravno čitanje, ali i kao uvjetno rečeno svojevrsne autoreferencijalne detalje.⁷

Analizom kolofona iz *Petrinićeva zbornika* iz 1503. nastoje se proširiti spoznaje o glagoljaškim pisarima/kompilatorima. Izdvajajući se jednim svojim dijelom od ostalih poznatih zapisa, točnije onim dijelom kojim izravno potvrđuje iskustvo pamćenja, ovaj se Petrinićev zapis pokazao dobrim polazištem u istraživanju ovladavanja različitim umijećima hrvatskih glagoljaša.

² E. HERCIGONJA, 1994, 197. Prema M.-A. DÜRRIGL, 2021, 248.

³ Vidi A. RADOŠEVIĆ – M.-A. DÜRRIGL, 2020, 212; M.-A. DÜRRIGL 2021. O pamćenju i utjecaju *ars memoria* vidi i K. ŠTRKALJ DESPOT, 2010.

⁴ M. CARRUTHERS – J. ZIOLKOWSKI, 2016, 5; L. DAVIS 2019, 41.

⁵ A. ZARADIJA KIŠ, 2006.

⁶ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008.

⁷ M.-A. DÜRRIGL, 2016.

U ovome radu na kompiliranje u širem smislu gledamo kao na korisno skupljanje i organiziranje znanja kojim se ono nastoji učiniti pristupačnijima,⁸ odnosno u užem smislu na skupljanje tekstova poučna i korisna sadržaja. Upravo ovo značenje postaje dominantnim od 13. st. kada "*compilatio* označava formu pisanja i načina olakšavanja pristupa građi".⁹ Cilj je pokazati kako pop Tomaš Petrinić odgovara Minnisovu tumačenju kasnosrednjovjekovnih kompilatora koji na tuđim mišljenjima (citatima) gradi svoja stajališta.¹⁰

Zbornik popa Tomaša Petrinića u kontekstu buškoga glagoljaštva

Pop Tomaš Petrinić jedan je od poznatih ličkih glagoljaša koji je djelovao na prostoru Buške županije, odnosno Bužana. Početkom 16. st. sastavio je zbornik za gatanskoga svećenika Matiju Gašćanina koji je bio svećenik u crkvi sv. Marije u Jeloviku i arhiprezbiter brinjski (*držitelj crkve svete Marije v Elovici i arhiprvad Brinski*). Tu su utvrdili, koja je imala važnu ulogu i u duhovnom smislu, Frankopani izgradili na brdu pokraj Brinja, kao "svoje upravno i obrambeno središte" (*oppidum Brine cum castro Jelovik*).¹¹ Iz Petrinićeve kolofona i jedne pravne isprave znamo da je od 1503. do 1512.¹² boravio u Banj Dvoru¹³ u Bužanima te da je pripadao plemićkom rodu Stupića. Taj je buški rod po ugledu bio odmah iza Poletčića, a njegovi članovi imali su posjede diljem Bužana (u Kosinju, Mohličima, Šćitaru, Banjem Dvoru, Srijanima, Psivićima). U Petrinićevo vrijeme, krajem 15. st., postaje najbrojnijim buškim rodom

⁸ D. ŠPORDER, 2010, 190.

⁹ N. HATHAWAY, 1989; M. B. PARKES, 1976, 127–129; D. ŠPORDER, 2010, 189–190.

¹⁰ A. MINNIS, 1979, 416. Minnis smatra kako čuveno Bonaventurino tumačenje četiriju načina nastanka knjige (*auctor, scriptor, compiler, comentator*), izneseno u *Komentarima Sentencija* Petra Lombardijskoga nije u potpunosti primjenjivo na kompilatore kasnoga srednjega vijeka. Bonaventura tako govori da kompilator oblikuje tuđa mišljenja, ali ne dodaje svoja (*addendo, sed non de suo*), a auktor poseže za tuđim mišljenjima samo ako želi potkrijepiti neku vlastitu tvrdnju. Vidi D. ŠPORDER, 2010, 97.

¹¹ I. MATAIJA, 2019, 85; S. PAVIČIĆ, 1962.

¹² Riječ je o ispravi br. 171 izdanoj 26. i 27. siječnja 1512. u Srijanima pokraj Sinja u kojoj "povjerenik senjskog kaptola ponovno piše o protuzakonitom uvođenju Pednića u Novakovićevo plemićki posjed". *Kada pridoh 'v Banj' dvor ... pri tom' bi kraljev' č(lov)k Matij / Valentić', pop' Tomaš' Petri'nić', Mikula Jurinić' i veće / plemenitih' l(judi)* (ACTA CROATICA, 2017, 409)

¹³ Prema etimološkom tumačenju može se pretpostaviti da je Banj Dvor bilo svojevršno središte bana (vjerojatno od 7. do 10. st.) odakle se upravljalo, odnosno izdavalo isprave. (P. ŠIMUNOVIĆ, 2003, 77) U Banj Dvoru, koji se nalazio na području sela Mlake pokraj Gornjeg Kosinja, posjede su imali samo obitelji plemenitih ljudi. (S. PAVIČIĆ, 1962, 68)

nadmašivši rod Poletčića.¹⁴ Osim toga, iz plemena Stupića redovito su birana dvojica od ukupno četiriju sudaca buškoga rotnoga suda.¹⁵

Petrinićev zbornik čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (cod. Vindob. slav. br. 78). *Petrinićev zbornik*, kako je utvrdio Reinhart, sastoji se ponajviše od homilija u kojima se tumači biblijski tekst (uglavnom evanđelja), apokrifa i drugih tekstova potvrđenih i u drugim glagoljskim rukopisima: *Antoninovu konfesionalu*, te u *Petrisovu*, *Žgombićevu*, *Grškovićevu*, *Vinodolskom* te možda čak i *Oksfordskom zborniku*.¹⁶ Najveći dio kodeksa čine propovijedi unesene iz korizmenjaka *Sermones Quadragesimales* (fol. 1–71v, 147r–148v) čuvenoga talijanskoga dominikanca Jakova iz Varazze. Riječ je o jednoj od najpopularnijih ranih zbirka korizmenih propovijedi iz prijelaza sa 13. u 14. stoljeće, a koja pripada starijem tipu korizmenjaka u kojem se u prvom redu tumači biblijski tekst. Na temelju jezične analize Reinhart pretpostavlja da je hrvatski prijevod korizmenjaka nastao ili prema češkom izvorniku ili prema latinskom rukopisu sa staročeškim glosama za vrijeme boravka hrvatskih glagoljaša u Češkoj.¹⁷ Nekoliko homilija uneseno je iz *Homilijara na Matejevo evanđelje* (glava 38., 40. i 47.), dok nekim kapitulima predložak još nije utvrđen.¹⁸

Redni brojevi kapitula, odnosno skupljenih tekstova, pojavljuju se u naslovima unutar samoga kodeksa te u kazalu. Čak sedam kapitula (pri čemu svaki predstavlja jednog od sedmorice anđela kojima je dano sedam trubalja) odnosi se na prijepis sedmodijelne homilije (apokrifa) o sedam anđela Apokalipse nastalom prema Ivanovu Otkrivenju (8,2–11.9). Taj je tekst zapisan i u *Zborniku duhovnog štiva* (Arhiv HAZU, sign. IV a 48, fol. 66–73) koji se većinom sastoji od Antoninova *Konfesionala*, i u zborniku iz 18. st. (NSK, sign. R 3375).¹⁹ U kapitolu na drugu nedjelju došašća sačuvan je prijevod vrlo popularnog teksta *O silasku Ivana Krstitelja u pakao* (*Descensus Ioannis Baptistae ad infernos*). Riječ je o novozavjetnom apokrifu nastalom prema grčkom predlošku (BHG 635r) koji se čuva i u glagoljskom *Grškovićevu zborniku* (fol. 1–9v) iz 16. st. Slavenska verzija nastala je na temelju četiri Pseudo-Euzebijijeve homilije.²⁰ Nažalost, ovo su dosad svi poznati podatci o popu Tomašu Petriniću. Možda će neka buduća arhivska istraživanja otkriti još pokoju crticu iz njegova života, kao što su recimo kasnija

¹⁴ I. JURKOVIĆ, 2019, 331–322; A. RADOŠEVIĆ, 2022.

¹⁵ Vidi A. RADOŠEVIĆ, 2022.

¹⁶ J. REINHART, 1996, 396–397.

¹⁷ J. REINHART, 1996, 401.

¹⁸ J. REINHART, 1996, 396.

¹⁹ V. ŠTEFANIĆ, 1970, 26; J. REINHART, 1996, 395–397; R. STROHAL, 1917, 79–90.

²⁰ F. J. THOMSON, 1985, 83–84; J. REINHART, 1996, 395.

arhivska istraživanja pokazala da je jedan drugi buški pisar Broz Kolunić 1505. imenovan javnim bilježnikom na Rabu (Državni Arhiv u Zadru, Rapski arhiv, kutija 6).²¹ Na temelju plemenita podrijetla i spoznaje o aktivnom glagoljanju u Bužanima možemo samo pretpostaviti da je imao pristup određenom broju knjiga. Iako su spoznaje o javnom i kulturnom životu njegove županije relativno skromne, u sljedećem poglavlju na temelju dostupnih tekstova donosi se kratak pregled buškoga glagoljaštva, s ciljem da se široj javnosti barem donekle približi kontekst u kojem je djelovao pop Petričić.²² Danas znamo za samo jedan njegov rukopis, no uzmemo li u obzir stradavanje buške i drugih ličkih županija, ne možemo u potpunosti odbaciti mogućnost da je iza sebe mogao ostaviti veći opus.

Glagoljaštvo na prostoru Buške županije (Bužana)

Glagoljašku aktivnost na prostoru Bužana kao jedne od manjih ličkih županija²³ pratimo od druge polovice 14. stoljeća pa do dvadesetih godina 16. st.²⁴ Ta je Buška, katkad nazivana i Bužanska, županija obuhvaćala područje donjeg toka rijeke Like. Graničila je s trima većim ličkim županijama: na sjeveru s Gackom, na istoku s Krbavom, na jugu s Likom, dok su njezine zapadne granice bile omeđene Velebitom.²⁵ U Buškoj županiji vladali su Frankapani i Kurjakovići od plemena Gusić, a tamošnji plemeniti rodovi nastojali su se u jednoj mjeri othrvati njihovoj apsolutnoj prevlasti.²⁶ S turskim osvajanjima Bužana tijekom kojih su razoreni sakralni objekti te iseljena većina stanovništva dolazi do nagloga prekida glagoljaške kulture toga dijela Like. Zlatno doba hrvatskoga glagoljaštva tada je osim u Bužanima nasilno završilo na većem dijelu ličkoga područja. Izostanak višestoljetnoga glagoljaškoga kontinuiteta koji nalazimo na kvarnerskom, istarskom i zadarskom prostoru samo je jedan od razloga vrlo slabe zastupljenosti pojma "buškoga glagoljaštva" u općim prikazima povijesti hrvatske kulture. Više je uzroka koji su doveli do oblikovanja takve skromne slike, bitno udaljene od stvarne uloge koje je glagoljaštvo imalo u Bužanima: nestanak cijele županije, zatim brojnih tadašnjih naziva naselja i utvrda te nepovratni odlazak starosjedilačkoga stanovništva. Zbog svih tih okolnosti

²¹ P. RUNJE, 2007; I. PETROVIĆ, 2009, 543.

²² Iscrpniji pregled vidi u A. RADOŠEVIĆ, 2022.

²³ Manjim ličkim županija pripadale su Brinjska, Hotučka, Lapačka, Nebljuška. Odorjanska i Unska. (Ž. HOLJEVAC, 2009, 49)

²⁴ Buška županija nestaje početkom 16. st. kada Osmanlije zauzimaju većinu ličkih županija, izuzev Gacke i brinjskog kraja. Vidi Ž. HOLJEVAC, 2009, 430.

²⁵ A. BIRIN, 2015; H. KEKEZ, 2012, 97.

²⁶ I. JURKOVIĆ, 2019, 331.

utvrđivanje glagoljaške aktivnosti toga područja znatno je složenije i zahtjevnije od primjerice one nastale u istarskom ili kvarnerskom podneblju.

U Bužanima je nastalo više liturgijskih knjiga (misala i brevijara), zbornika raznovrsnog štiva, pravnih isprava buškoga rotnoga stola, epigrafskih spomenika i dr. Glagoljaši iz Bužana pojavljuju se kao pisari, naručitelji i kompilatori koji održavaju kontakte s glagoljašima iz drugih ličkih županije te s onima iz primorskih krajeva, zatim kao svećenici (učitelji) u Istri te kao članovi zajednice glagoljaša trećoredaca, među kojima nalazimo i nekoliko vrlo istaknutih.

Najraniju potvrdu buškoga glagoljaštva još u 14. stoljeću predstavlja fragment misala iz Podbrezja u Sloveniji.²⁷ Na donjoj margini, nažalost, oštećene stranice s čitanjima namijenjenih 24. nedjelji po duhovima nalazi se zapis iz 1374. godine u kojem se pojavljuju imena dvojice svećenika: popa Jurja iz Srakvine i popa Martina iz Buka. Kako fragmentu nedostaje dio donje sredine lista zasad je teško zaključiti je li se misal, koji najvjerojatnije pripada krbavskoj pisarskoj školi u sklopu koje je nastao i *Misal kneza Novaka* (1368.), do navedene godine koristio u tim dvama selima koja su pripadala kosinjskom vlastelinstvu ili je baš te godine kupljen za liturgijske potrebe.²⁸

Osim misala, s buškim područjem povezujemo više hrvatskoglagoljskih brevijara nastalih u drugoj polovici 15. stoljeća. Prvi je *Bribirski brevijar* (1470.) čiji je pisar boravio u blizini Hoteša, današnjega Oteša, u Bužanima.²⁹ Drugi je *Vatikanski deseti brevijar* (1485.) koji je za domina Jurša Parabočića iz Bužana dovršio domin Mihovil u svojoj kući u Bribiru. S Bužanima bi se posredno mogao djelomice povezati i *Drugi novljanski brevijar* (1495.) koji je najvećim dijelom pop Martinac, uz još četiri pisara, pisao po narudžbi priora pavlinskoga samostana sv. Marije na Ospu u Novom, Franka Budišića.³⁰ Taj je naručitelj, kako pokazuje više pravnih isprava, prije same Krbavske bitke i nekoliko godina poslije boravio u pavlinskom samostanu u Zažićnom.³¹ Sam brevijar nastaje za

²⁷ J. ZOR, 2008.

²⁸ Ta se dva sela spominju u dvjema pravnim ispravama u *Acta croatici* (br. 123 i br. 151): *Najprvo nam da svoj grad Kosinj osebujni, ki je v Bužah v Bočaci k kneštvi buškom, i tolikoj nam da svoje plemenite plemenščine: najprvo Šrakvinu, selo drugo pol Buk, tretio selo Botuke, četerto selo Hotilju vas* (ACTA CROATICA, 2017, 352–353); Vidi i A. RADOŠEVIĆ, 2022.

²⁹ Vidi više u A. RADOŠEVIĆ, 2022.

³⁰ M. A. PANTELIC, 1989, 442.

³¹ Vidi više u A. RADOŠEVIĆ, 2022. Na području Bužana djelovala su dva pavlinska samostana (onaj koji su Zažićnu Donjem na brdu Gradčini podigli plemeniti Draškovići iz roda Kršelaca te kosinjski za koji se pretpostavlja da se nalazio na mjestu današnje crkve sv. Petra), no pavlini su napustili to područje početkom 16. st. uslijed strahovitih turskih provala odlazeći u primorske krajeve i Novi. (S. PAVIČIĆ, 1962, 64)

vrijeme njegova boravka u Novom kamo je s ostalim pavilinima pronašao utočište bježeći od turske opasnosti. Po povratku u Zažično radi na obnavljanju posjeda pavlinskoga samostana o čemu svjedoči više ličkih pravnih spomenika: darovnice Mogorovića (1499.) i kneza Anža Frankapana (1500.) te ugovor o kupovini zemljišta Bagu (1506.).³² Osim toga, jedan dio plemena Lapčana, kojemu je pripadao pop Martinac, u Bužane doseljava sredinom 13. st.³³ Pripadnici toga plemstva, uključujući i članove buškoga rotnoga stola, čak su i dva stoljeća po dolasku u Bušku županiju nastavljali isticati svoje podrijetlo.³⁴ Dosad najpoznatiji spomenik buškoga glagoljaštva svakako je *Kolunićev zbornik* iz druge polovice 15. st. Ime je dobio po svojem pisaru žaknu Brozu (Ambrozu) iz Dubovika u Bužanima koji je potjecao od Kacitića iz roda Kolunića. Prepisao ga je 1486. u Knežoj Vasi pokraj Otočca u kući gatanskoga vikara Leonarda, inače naručitelja toga glagoljskoga kodeksa. Zbornik se sastoji od dvaju vrlo popularnih tekstova hrvatskoglagoljske književnosti. Prvi je *Korizmenjak* koji se osim u *Kolunićevu zborniku*³⁵ nalazi u još četiri prijepisa nastala u razdoblju od 15. pa sve do početka 17.st.: *Greblovu kvarezimalu* iz 1498., *Korizmenjaku iz Oporta* s kraja 15. st. i *Korizmenjaku III a 19* iz prijelaza 15./16. st. te u fragmentarnom prijepisu iz *Fatevićeva zbornika* iz 17. st.³⁶ Taj je *Korizmenjak*, koji je nastao prema još uvijek neutvrđenom, najvjerojatnije talijanskom, predlošku bio u uporabi na širokom glagoljaškom području: od Istre na zapadu, Like u sredini te zadarskoga otočja na jugu.³⁷ Drugi tekst odnosi se na *Traktat o sedam smrtnih grijeha*³⁸ koji s *Korizmenjakom* povezuje tematsko kazalo. Riječ je o hrvatskom prijevodu jednoga dijela čuvenoga traktata kršćanskoga morala poznatoga pod nazivom *Kraljeva suma* (*Somme le Roi*) koji je 1279. sastavio Laurent iz Orléansa, dominikanski ispovjednik francuskoga kralja Filipa III. Hrvatski je tekst nastao prema talijanskome prijevodu francuskoga djela, a sačuvan je još u *Ivančićevu zborniku* te u pet glagoljskih fragmenata.³⁹ Iako je danas sačuvano svega nekoliko

³² M. A. PANTELIĆ, 1989; E. HERCIGONJA, 1983, 254–256.

³³ S. PAVIČIĆ, 1962, 73; I. JURKOVIĆ, 2019.

³⁴ S. PAVIČIĆ, 1962, 66.

³⁵ M. VALJAVEC, 1892; J. DEROSI, 1975; S. DAMJANOVIĆ, 2008; A. RADOŠEVIĆ, 2012, 2014.

³⁶ A. RADOŠEVIĆ, 2012; V. ŠTEFANIĆ, 1969, 219; V. ŠTEFANIĆ, 1970, 18; M. TADIN, 1975.

³⁷ A. RADOŠEVIĆ, 2014.

³⁸ J. REINHART, 2005; M. ŠIMIĆ, 2005.

³⁹ Prema J. Reinhartu to su: Fragment u Arhivelor Statului București, A. N. MMCMXXXII/1 (14. st.), Berčićev fragment II:16 (15. st.), Fragmenti HAZU glag. 28 (15. st.) i glag. 36 (15. st.) te Fragment s otoka Vrgade (16. st.). (J. REINHART, 2008, 477; J. REINHART, 2005, 477, 485–489)

od ukupno šest glava toga popularnoga traktata, postoji vjerojatnost kako je prvobitni prijevod možda čak sadržavao cjelokupno djelo.⁴⁰

Osim *Kolunićeva* i *Petrinićeva zbornika* s Bužanima bi se posredno mogao povezati i *Oksfordski zbornik* (Ms. Can. lit 414) iz 15. st. koji je anonimni prepisivač prepisivao prema narudžbi popa Mihovila Sultića. Ime toga popa pojavljuje se u dvjema pravnim ispravama. U onoj iz 1460. nalazimo ga kao sina Jure Sultića iz Gvoz(d)nice: *domin' Mihovil' s(i)n' Jur'ê Sultića z' Gvo(z)dnice* uvodi se u posjed ostavštine *domina Tomaša uica svoga*. U ispravi iz 1484. pojavljuje se kao svjedok u *parbi senjskog kaptola s draškim opatom fra Ivanom*.⁴¹ Selo Gvoznica, iz kojeg potječe njegov otac Jure Sultić, nalazilo se u blizini Ostrovice Buške, na području današnjega Vaganca smještenoga između sela Aleksinice i rijeke Like. Ovaj zbornik vrlo zanimljive povijesti posjedovale su istaknute hrvatske i talijanske ličnosti 18. i 19. st. Tako znamo da ga creski arhidakon i jezikoslovac Matija Savić, koji je pri učilištu Propagande u Rimu predavao staroslavenski jezik poklanja čuvenom talijanskom putopiscu i prirodoznancu Albertu Fortisu.⁴² Nedugo nakon dolaska na talijansko tlo rukopis postaje vlasništvo čuvenoga talijanskog kolekcionara Mattea Luigija Canonicija (1727.–1805.) s čijom je ostavštinom dospio na svoju posljednju adresu na kojoj se i danas nalazi – Oksfordsku knjižnicu Bodleianu koja posjeduje veliku Canonicijevu zbirku knjiga i rukopisa.⁴³ *Oksfordski zbornik*, koji je najvjerojatnije nastao negdje između Modruša i Senja, sadržava ukupno 40 tekstova među kojima *Prenje duše s tijelom* (8r–9v), *Čudesa svetog Nikole* (93–10v), *Abrahamovu oporuku ili Arahamovu smrt* (13v–16r), *Apokrif o prekrasnom Josipu* (16r–22r), *Čtenje svete Margarite* (24v–28r), egzemple, propovijedi i dr. te jedini glagoljski rukopis koji sadržava eshatološku vizije *Čistilište sv. Patricija* i dulju verziju *Pavlove vizije*.⁴⁴

S buškim područjem povezan je dobar dio ličkih isprava koje čine čak četvrtinu Kukuljevićeve zbirke *Acta Croatica*. Zasad je poznato nekoliko epigrafskih spomenika koji se nalaze u crkvi sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu kamo su dospjeli iz srednjovjekovnoga grada Ribnika. Sva tri natpisa pisala je ista ruka pri čemu se prva

⁴⁰ Dijelovi prve glave *Deset zapovijedi* sačuvani su u fragmentima, a treća *Sedam smrtnih grijeha* i početak četvrte *Vrline* (početak *Ars moriendi*) u zbornicima. (J. REINHART, 2008, 489)

⁴¹ E. HERCIGONJA, 2004, 329.

⁴² E. HERCIGONJA, 2004, 327–329.

⁴³ S njegovom su zbirkom u Oksfordsku knjižnicu ušli glagoljski rukopisi: Misal I. oksfordski (Ms. Can. lit. 349), Misal II. oksfordski (Ms. Can. lit. 373), Oksfordski zbornik (Ms. Can. lit. 412) i Brevijar-misal (Ms. Can. lit. 172), ali i više hrvatskih latiničnih rukopisa iz 11. st. i 12. st.: *Vekenegin evanđelistar* (Ms. Codices latini octavo 5), *Časoslov opatice Čike* (Ms. Canon. Lit. 277), *Dubrovački misal*. Vidi M. TADIN 1953, 1954.

⁴⁴ J. REINHART, 2006, 575.

dva odnose na gradnju nekadašnje ribničke crkve u vrijeme kneza Anža (Ivana VIII.) Frankapana i njegova oficijala Ivana Martinuševića.⁴⁵ Natpisi iz istarskih crkava svjedoče o djelovanju buških svećenika glagoljaša: Andrij iz Bužana spominje se u crkvi sv. Vida u Pazu 1461. (*va vrime gospodin Jurija Pazara i njegova kapelana Andrija iz Bužan*), dok pop Andrij Prašić rodnom iz Bužana u 16. st. ostavlja natpise u crkvi sv. Jeronima u Humu te u crvi sv. Roka u Draguču (*i ja pop Andrij Prašić va to vrime stah v Draguču za farmana, ki to zapisah*).⁴⁶ Glagoljaše trećoretce iz Bužana nalazimo već u 15. st. zajedno s drugim trećoretcima iz unutrašnjosti, pogotovo onim širega ličkoga prostora, tzv. *fratres de Licha*. Nekoliko ih je vršilo visoke funkcije poput fra Tomaša koji je bio provincijal fratara trećega reda sv. Franje u Dalmaciji i fra Franje iz Bužana, člana uprave i savjetnika.⁴⁷ Među glagoljašima iz unutrašnjosti koji su učvrstili glagoljaštvo u Koprnu bili su oni sa šireg ličkoga područja i drugih prekovalebitskih krajeva.⁴⁸ Najpoznatiji koparski glagoljaš 18. stoljeća svakako je Pavao Čaćić iz Pazarišta koje je u srednjem vijeku pripadalo Bužanima.⁴⁹

Petrinićev kolofon

Kolofon se sastoji se od dvaju dijelova. Prvi sadržava citat iz *Cvijeta kreposti*, a drugi uobičajene podatke vezane za nastanak rukopisa (ime i afilijacija naručitelja, vrijeme nastanka, opis plaćanja, sadržaj) te savjet budućim recipijentima. Otvaranje kolofona započinje citatnim odlomkom iz *Cvijeta kreposti* sastavljena od cjelovitog prologa⁵⁰ i početka prvoga poglavlja o ljubavi. Riječ je o vrlo popularnom djelu starije hrvatske književnosti nastalom prema moralno-didaktičnom traktatu *Fiore de virtù* (između 1310. i 1323. godine) bolonjskoga notara Tomassa Gozzadinija.⁵¹ Petrinićev se citat u dobroj mjeri podudara s uvodnim riječima *Cvijeta iz Vinodolskoga zbornika*.

⁴⁵ B. FUČIĆ, 1982, 217–218.

⁴⁶ B. FUČIĆ, 1982, 137, 276.

⁴⁷ P. RUNJE, 2012, 90.

⁴⁸ P. RUNJE, 2017, 2012, 92.

⁴⁹ A. RADOŠEVIĆ, 2022. Prema I. PETROVIĆ, 1993, 142.

⁵⁰ Prolog sačuvan u *Vinodolskom zborniku i Petrinićevu kolofonu* sličan je onomu iz trećega izdanja djela *Fiore di virtù* koje je tiskano u Messini 1484/85. Nama, prva dva izdanja imaju znatno dulji prolog. (P. DIVIZIO, 2020, 133)

⁵¹ Sačuvan je u pet glagoljskih zbornika: *Vinodolskom, Petrisovu, Ljubljanskom, Tkonskom i Grškovićeveu*, u dubrovačkom ćiriličnom rukopisu *Libro od mnozijeh razloga* (1520.), u prijevodu bosanskoga franjevca Pavla Posilovića *Cviet kriposti duhovni i tilesnie prikoristan svakomu virnomu karstianinu koi ga štiti često* (1647., 1701.) te u latiničnom izdanju *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakomu vjernomu krstjaninu koji ga uzbude štiti često* iz 1712. i 1756. bokokotorskoga vlastelina Krsta Mazarovića. (A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 61–73.)

Petričićev zbornik f. 152v–153r⁵²

Az' esam kako gredući po vrti prekrasni .
zбираући nailipli cvět a d(o)bi krasan vlnacъ . i
hoću da tomu momu malu sabraniū budē imē
cvet' vsakē mudrosti . I ako niko zgrīšen'e v
tom' e(stъ) i mnū da ni prēž nega . prošu onih'
ki budu tu čtali . da narēdē i napravē moe
zgrīšen'e nih' mudrost'ū .

lūbav i dobro hotin'e . to e(stъ) edna ričъ . kako
piše kako piše s(ve)ti Toma . Da lūbav' to e(stъ)
niko znan'e . pravi sъveti Av'gustin' . niedan'
č(lovē)kъ ne morē lūbiti rič' niednu . ako ū priē
ne zna .

tako ki bude čtal češče vsie (!) knigē očē većē
naslaen'e v nihъ imiti .

a sē sutъ knigē tīmačen'ē s(ve)tihъ e(van)j(e)
lii . i inih' kapituli kako očēš' naiti v povodi .
po rēdъ doli niže kadī stoi ko govoren'e . a sē
knigē ispisah' na drugu hartu .

Ja mnogo-griš'ni pop' Tomaš' Petričić z bana
dvora z Bužan' plemene Stupičъ počtovanomu
redovniku . g(ospo)d(i)nu Matiū Gaščaninu . ki
tada biše držitel cr(i)kvē s(ve)te Marie v gradu
Elovici i arhiprvad' Brinski . i bih' plačen' za
pismo knig' sihъ dukatē .v. (= 3) ča im' bi cēna.
i vrhъ toga mi počtēno učini . a ja nemu već'
ispisahъ . neg' imihī cenu . š nim' . a dopisah' e
sidē v Bani Dvori na lēt' g(ospo)dnih' . č. f. v.
(= 1503) misēca dēktēbra na dan' . ž. i. (= 17).

Vinodolski zbornik,
f. 50a⁵³

Az' esm' eko gr(e)
dući po (vrt)ē
prerasnē zbirajući
nailipli cv(ē)t' i hoću
da tomu moemu
zbranu malu b(u)
di ime cvet' vs(a)ke
mudrosti i ako nēko
zgrēšen'e e v tom'
b(u)de imn' u da
nē bez' toga prošu
onēh' k b(u)du tu
čt(a)li da naredē
moe z'grešen'e nih'
mudrostiju

Ot lub'vi b(o)žie

Lūbv' i d(rago)
hotēn'e to e(stъ) v'se
ed'na rēč' k(a)ko
piše s(ve)ti Toma da
lūb(a)v' e(stъ) nēko
zn(a)m(e)nie pr(a)
vi s(ve)ti Avgus'tin
nied(a)n' č(lovē)
kъ ne more lūbiti
nied'nu r(ē)č' ako e
ne z'na prēe

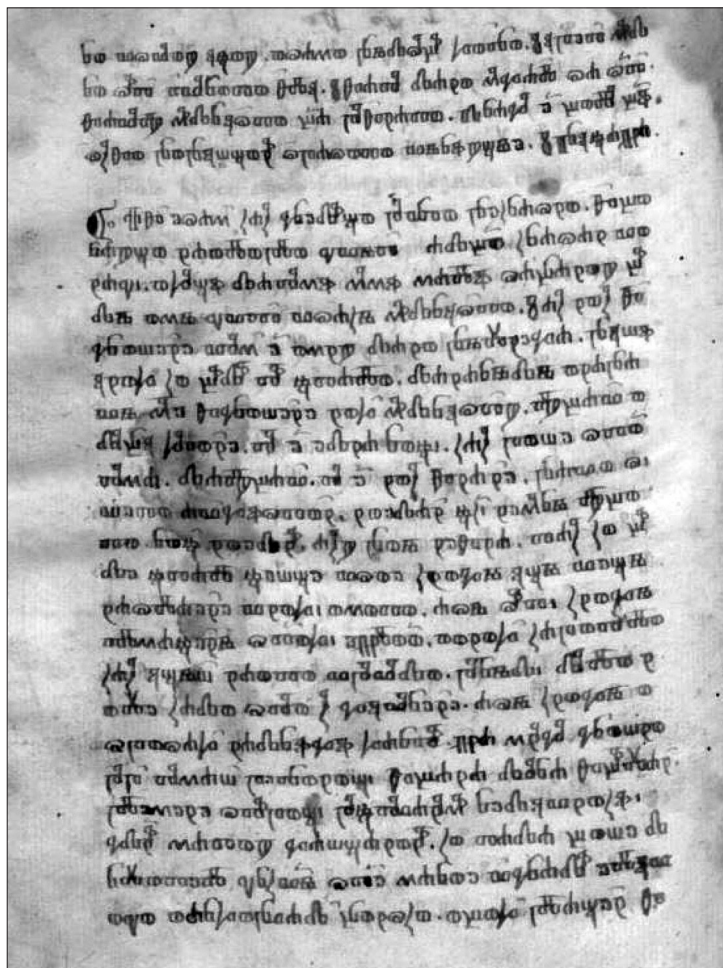
Fiore di virtù⁵⁴

Ho fatto come colui ch'è in uno
grandissimo prato di fiori, che
elege e coglie tutta la cima
de' fiori per fare una ghirlanda;
però voglio che questo mio
piccolo lavoretto abbia nome
Fiore di virtùdi e di costumi.
E se alcuno difetto ci fosse,
che sono certo che egli ne ha,
la discrezione di coloro che
leggeranno si emendi; chè
infino a ora io mi tengo alla
loro correzione, e lasso lo mio
fallo.

Capitolo I. Che cosa è amore e
benevolenza

Amore e benevolenza e
dilezione si è quasi una
cosa, secondo che prova Fra
Tommaso nella sua Somma
generalmente. Lo primo
movimento di ciascuno amore
si è la conoscenza; e così, come
dice Sant' Agostino, nessuno
uomo puote amare alcuna cosa,
se primamente non ha qualche
conoscenza della cosa che
vuole amare

⁵² Transliteracija prema J. REINHART, 1996.⁵³ Transliteracija prema A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020.⁵⁴ FIORE DE VIRTÙ, 1856, 9–10.



Sl. 1. Prva stranica kolofona u *Petrinićevu zborniku*
(izvor: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 78, 152v)

Posuđivanjem navoda iz *Cvijeta kreposti* Petrinić ogoljuje svoj postupak sastavljanja zbornika naznačujući time da njegov posao (kompiliranje) nije mehaničko prepisivanje, odnosno da je na određen način nastojao u rukopisu ostaviti vlastiti pečat.⁵⁵ On se, preuzevši zajedno s citatom poznatu srednjovjekovnu metaforu cvjetnog vijenca,⁵⁶ svojoj publici prvo predstavlja

⁵⁵ E. SCALA, 2002, 1–2.

⁵⁶ S. F. H. STOWELL, 2014, 133.

kao kasnosrednjovjekovni kompilator koji je u šetnji po prekrasnom vrtu (mnoštvu raznolika štiva) nastojao *krasan vinac složiti zbirajući nailipli cvet*. Na svoj rukopis Petričić gleda kao na svojevrsni florilegij u koji je skupio cvijeće mudrosti (kreposti), odnosno različite tekstove iz bogate duhovne literature.⁵⁷ Skupljanje poznatih citata u smislu pozivanja na njihov autoritet nerijetko se opisivalo i metaforom hranjenja, točnije pobiranjem mrvica (zapravo duhovne hrane) o čemu piše M.-A. Dürriegl opisujući prve tekstove *Petrisova zbornika*.⁵⁸

Analizirajući *Petrisov zbornik* (1468.) M.-A. Dürriegl zaključuje kako je smještanje Bernardova djela na sam početak rukopisa vrlo promišljeno. Smatra kako motiv zrcalnosti, u kojem prepoznaje samu svrhu nastanka kodeksa (koju autorica naziva i skoposom),⁵⁹ zajedno s pojedinim rečenicama u kojima se autor uvodnih *kapitula* referira na vlastiti tekst, predstavljaju ključ za razumijevanje cjelokupna zbornika, a to je bude zrcalo primateljima.

Svrhu kompiliranja ove glagoljske knjige Petričić temelji na navodima dvojice uglednih srednjovjekovnih autoriteta: sv. Augustina i sv. Tome Akvinskoga koji se pojavljuju se na početku prvog poglavlja *Cvijeta* posvećena vrlini ljubavi.⁶⁰ Prvi se odnosi na Augustinovu tvrdnju o načinima stjecanja znanja iznesenu u 1. poglavlju 10. knjige o *Trojstvu (De Trinitate)*.⁶¹ Tamo stoji kako nije moguće voljeti stvar koja se prvotno nije dobro upoznala, odnosno kako nitko ne može voljeti ono što mu je nepoznato,⁶² ono o čemu nije stekao znanje, tj. da je znanje prvi preduvjet ljubavi: *Ac primum quia rem prorsus ignotam amare omnino nullus potest, diligenter intuendum est cuiusmodi sit amor studentium, id est non iam scientium sed adhuc scire cupientium quamque doctrinam*.⁶³ Na Augustinovu se tvrdnju odmah nastavlja Akvinčev citat iz *Sume*

⁵⁷ L. DAVIS, 2019. Nama je danas teško pojmiti koliku je važnost pamćenje imalo u antičkom i srednjovjekovnom kršćanstvu. Kao pomoć u pamćenju sastavljaju se različite antologije autoritativnih tekstova, tzv. florilegiji.

⁵⁸ M.-A. DÜRRIGL, 2021, 247.

⁵⁹ M.-A. DÜRRIGL, 2016, 96–97. Teorija skoposa jedna je od teorija prevođenja. Polazi od pretpostavke kako je prevođenje određeno svrhom konačnog teksta, a koja se može razlikovati od svrhe (funkcije) polaznog teksta. Vidi VERMEER, 2012.

⁶⁰ U *Petrisovu zborniku* svrha (skopos) kodeksa je, smatra M.-A. Dürriegl (2016, 2021), skrivena u jednom tekstu u kojem stoji: *nam est mestrom prosvećivati plku tmu ki ništr ne znaju ni vede vole Bože*. Ovo je jedan od pokazatelja kako su glagoljaši bili itekako svjesni svoje podučavateljske uloge kada su sastavljali didaktične tekstove.

⁶¹ F. BOTANA, 2020, 64.

⁶² F. BOTANA, 2020.

⁶³ Prema Augustinus, *De Trinitate*, 10, 1. URL: http://monumenta.ch/latein/text.php?tabell e=Augustinus&rumpfid=Augustinus,%20De%20Trinitate,%2010,%20%201.%201&level=4&do main=&lang=0&links=&inframe=1&links=1&hide_apparatus=1 (2022-6-27)

teologije (*Summa Theologiae Secunda Secundae*) o tome kako ljubav, koja se smatra djelom milosrđa, nije ništa drugo nego dobra volja (*Videtur quod amare, secundum quod est actus caritatis, nihil sit aliud quam benevolentia*).⁶⁴ Upravo navod drugoga zapadnoga crkvenoga oca predstavlja dodatno uporište kako su jedni od preduvjeta stjecanja znanja, a koje se u *Cvijetu kreposti* ponajviše odnosi na stjecanje znanja o vrlinama, ljubav i dobra volja (*benevolentia*).

Znanje kojim svakim danom raste u konačnici obogaćuje pamćenje i pretvara ga u užitak. Ovaj citat zapravo stupa u izravnu vezu s Petrinićevim savjetom iznesenim u drugom dijelu kolofona da će onaj koji češće čita knjige imati veće *naslajenje*. Taj je savjet Petrinićevo tumačenje dobre volje za znanjem (u ovom slučaju za duhovnim stvarima) koje nas može dovesti do dubljih spoznaja božanskih otajstava, općenito ljubavi prema Boga, a što sve u konačnici stvara veće *naslajenje* (užitak). Naime, u srednjemu se vijeku čitalo s velikom pažnjom i nastojanjem da se što dulje ostane pod dojmom teksta kojem se nerijetko i iznova vraćalo. Tekstovi su, naime, pružali užitak i ljepotu.⁶⁵ Petrinićevo *naslajenje* ne može imati onaj tko rijetko čita jer ga njegovo siromašno znanje udaljuje od bilo kakva produhovljenja i užitka.

Upravo se u drugom dijelu kolofona u potpunosti otkriva svrha knjige. Oslanjajući se prvo na navode dvaju crkvenih otaca Petrinić bitno osnažuje svoju poruku o potrebi češćeg čitanja potičući tako recipijente na učenje i razvijanje ljubavi prema knjizi. Možemo reći da Petrinić od svojih recipijenata općenito očekuje veću aktivnost, tj. da ne posežu samo ponekad za pisanom riječi te da ne budu samo (pasivni) slušatelji ovisni o tome da im netko drugi pročita tekst. Konačna svrha sastavljenog zbornika tako nije isključivo usvajanje sadržaja, nego učestalo i dobrovoljno posezanje za knjigom koje jedino može dovesti do veće naslade i užitka, u konačnici do otkrivanja pojedinosti koje obično promaknu onima sa skromnijim (i pasivnijim) čitateljskim i slušateljskim navikama. Poziv da se knjige često drže u rukama nalazimo na početku *Petrisova zbornika* što se tumači kao nagovor:⁶⁶ *A sada draga moja brate Primate tre knjige i držite e kako zrcalo pred očima vašima i va vsako vrime kako zrcalo gledaite va ne, ali i u kolofonu Broza Kolunića: I ošće vasъ molimъ, gospodo redov'nici i žakni, da se spomenete na prit'ču ovu da e knjigamъ teško priti i gdo knjige poč'tue da e knjigami poč'tovanъ.*⁶⁷

⁶⁴ Prema Thomas Aquinas, *Summa Theologiae Secunda Secundae, De Fide, Quaestio 27 (De principali actu caritatis, qui est dilectio)*, Articulus 2 (*Utrum amare, secundum quod est actus caritatis, nihil sit aliud quam benevolentia*). <https://aquinas.cc/la/en/~ST.II-II.Q27>

⁶⁵ P. GRIFFITHS, 1999, 42.

⁶⁶ M.-A. DÜRRIGL, 2016.

⁶⁷ M. VALJAVEC, 1892.

Asertivna funkcija kolofona

U kasnom srednjem vijeku asertivna funkcija kolofona dobiva na važnosti.⁶⁸ Ona uključuje navođenje pojedinaca uključenih u nastanak knjige (pisar, naručitelj), mjesto i vrijeme njezina nastanka, cijenu knjige, neke povijesne podatke, ali i kazalo koje je trebalo krajnjim recipijentima olakšati uporabu kodeksa.

Usporedimo li Petrinićev kolofon s drugim glagoljskim kolofonima i zapisima, zamjećujemo kako u njemu izostaje navođenje bilo kakvih društvenih i povijesnih podataka (o ratovanjima, vladarima, gladi, epidemijama),⁶⁹ ali i vlastitih refleksija.⁷⁰ U drugom dijelu tako nalazimo isključivo podatke vezane za nastanak: način sastavljanja (kompiliranje), ime pisara (Tomaš Petrinić), ime naručitelja (Matija Gaćanin, svećenik u crkvi sv. Marije u Jeloviku i arhiepiskop brinjski), cijena (tri dukata), datum (17. prosinca 1503.), sadržaj (homilije, apokrifni drugi tekstovi, kazalo), savjet (neizravni poziv na često čitanje), kazalo (popis kapitula).

Iz dijela kolofona u kojem pop Tomaš opisuje posao koji je odradio prema narudžbi napominjući kako je bio plaćen iznad dogovorene cijene, ali i da je u stvaranje kodeksa uložio više nego što se očekivalo, nazire se obostrano poštivanje knjige i pisarskoga/kompilatorskoga umijeća. Naime, naručitelj ga je pošteno platio, i iznad cijene, a Petrinić je obavio posao iznad dogovorenog: *i bih' plaćen' za pismo knjig' sih dukate .v. (= 3) ča im' bi cena. i vrh toga mi počteno učini, a ja nemu već' ispisah. neg' imihi cenu. š nim'*, fol. 153r. Ovakvo tumačenje odnosa obavljena posla i naručiteljeve isplate vodi k pretpostavci kako Petrinićev rad uz prepisivanje uključuje barem neko skromno kompiliranje, tj. prebiranje po cvijeću, odnosno duhovnoj literaturi. Za razliku od nekih glagoljaša, poput primjerice Ivana Brozovića Selčanina, bibriskoga svećenika i župnika, koji je za prepisivanje *Disipula D* dobio plaćicu (*te knjige ispisah gospodinu Antoni Županiću za moju plaćicu*),⁷¹ pop Tomaš jedan je od onih koji je bio "pošteno plaćen", poput Petra Fraščića ili Bartola Krbavca koji je bio dobro plaćen za *Berlinski*

⁶⁸ C. CYRUS, 2009, 144.

⁶⁹ Broz Kolunić znatno više prostora posvećuje povijesnim podacima, ali ipak ne zaboravlja iznijeti savjet: *da se spomenete na prit'ču ovu, da e knjigam teško priti, i gdo knjige poč'tue da e knjigami počtovan.*

⁷⁰ Naime, pisari su nerijetko osim podataka vezanih isključivo za sadržaj rukopisa, u kolofonima izražavali vlastite refleksije (C. CYRUS, 2009, 159).

⁷¹ V. ŠTEFANIĆ, 1970, 232.

*misal (plati te k'nige .i. i .e. (=26) zl(a)tihъ vred'no i pravo k(a)ko mužь d(o) brъ i više cine poč'ten' darъ)*⁷² i za *Bakarski brevijar (sverših sie knjigi više rečenim mužem i beh plaćen po ceni, ka memu nami be, i više ceni pošteno darovan, njimi i mnogimi pohvaljen više reda)*.⁷³ Nazvavši u kolofonu i uvodu i svoju zbirku *tumačenjem evanđelja* Petrinić otkriva kako je zajedničko obilježje svih kompiliranih tekstova biblijska egzegeza: *Počëtie tmačëné e(van)j(e)lii nêdil' i inihъ e(van)j(e)lii s(ve)tihъ. na službu b(o)žiju* fol. 1r; *a sê sutъ knigê tmačën'ê s(ve)tihъ e(van)j(e)lii . i inih' kapituli kako očêš' naiti v povodi . po rêdъ doli niže kadi stoi ko govoren'e* fol. 153r. Pojmove kao što su *prodika, sermon, gloza, tumačenje* upotrebljava uglavnom ako je pojedinom danu u liturgijskoj godini namijenio dva tumačenja evanđelja. No, ni to pravilo nije primjenjivo na cjelokupan kodeks jer se primjerice u prvom kapitulu namijenjenom srijedi 3. posta pojavljuje pojam *gloza (Gloza v' srêdu 3. posta)*, a u drugome *prodika (Po drugi zakon prodika v sr(ê)du 3. pos(ta))*, dok se u oba kapitula namijenjena nedjelji 3. posta pojavljuje pojam *gloza (Nêdilê 3. pos'ta gloza, po drugi z(a)k(o)nъ gloza n(ê)dilê 3. pos(ta)*. Iako danas ne izjednačujemo pojmove *sermon, homilija i komentar*, srednjovjekovni autori i kompilatori nerijetko nisu pravili razliku između sermona i traktata ili sermona i homilija.⁷⁴ Štoviše, srednjovjekovne zbirke propovijedi znale su u nazivu imati riječ *sermon* (kojom danas označavamo propovjedni tekst u kojem dominira didaktična kateheza, odnosno u kojem je biblijsko čitanje samo povod za tumačenje važnih moralnih i katehetskih tema), a zapravo se sastojati od homilija (riječ je o starijem tipu propovjednog teksta u kojem se redak po redak tumači biblijsko čitanje) i obratno. Naime, srednji vijek doba je izrazite žanrovske fluidnosti u kojem ne postoje uvijek jasne granice između homilija, traktata i komentara u kojim se tumači određena biblijska knjiga.

Kao i drugi kasnosrednjovjekovni pisari/kompilatori Petrinić u svojem kolofonu upućuje recipijenta na uporabu kazala⁷⁵ koje bi mu trebalo olakšati čitanje knjige: *kako očêš' naiti v povodi . po rêdъ doli niže kadi stoi ko govoren'e*. Dok je kolofon u cijelosti pisan crvenom bojom, u kazalu se izmjenjuju skupine redaka, sastavljenih od popisa deset kapitula, pisanih crnom i crvenom bojom.

⁷² M. A. PANTELIC, 1964, 19.

⁷³ M. A. PANTELIC, 1964, 15.

⁷⁴ J. MURPHY, 1974; T. N. HALL, 2000.

⁷⁵ O funkciji tematskih (*Kolunićev zbornik*) i tematsko-liturgijskih (*Greblov korizmenjak*) oblikovanih kazala koja su olakšavala pronalazak pojedine teme vidi više u A. RADOŠEVIĆ, 2014. O kasnosrednjovjekovnim kolofonima vidi u C. CYRUS, 2009, 162.

Na temelju Petrinićeva kazala može se utvrditi kojim su danima u godini bili namijenjeni kapituli prepisani da danas izgubljenim listovima kodeksa.⁷⁶ To su kapituli 16., 17. i 41., drugi dio 15. i gotovo cijeli 40. kapitul od kojeg je ostalo sačuvano svega pet redaka te prvi dio 18. kapitula. Prema Petrinićevu kazalu ti bi se u cijelosti izgubljeni tekstovi odnosili na drugi kapitul *Na nedjelju četvrtu posta*, na prvi kapitul *Na četvrtak peti posta* te na drugi kapitul *Na ponedjeljak drugi posta*. Time se pokazuje kako je u prvoj polovici zbirke znatno većem broju dana u godini namijenio dva tumačenja evanđelja.

Autoreferencijalna funkcija kolofona

Pop Tomaš Petrinić predstavlja se kao glagoljaš koji je isključivo usredotočen na svoju profesiju svjestan vrijednosti tekstova koje prepisuje, ali također i literarnih postupaka i uzusa koji se pojavljuju u predlošcima, a koje on oponaša. On se, naime, ne ostvaruje kao kompilator samo s obzirom na sastavljanje zbornika nego i kolofona u kojem upravo autoreferencijalnim detaljem koji počiva na citatu ogoljuje svoj postupak. Naime, njegov je kolofon vrlo uspješna kompilacija citata i uobičajenih podataka vezanih za sam nastanak djela. Petrinić se na dvjema razinama predstavlja kao aktivni pisar-kompilator: 1) na osviještenosti stvaralačkoga postupka (kompiliranja) te 2) na citatnosti (svojevrsnom pamćenjskom iskustvu) na kojoj oblikuje pogled na vlastiti rad. On je pisar koji nije upamtio samo sadržaj raznih pročitanih (vjerojatno i slušanih) tekstova, nego i pojedine književno-stilske postupke⁷⁷ koje je potom primijenio u sastavljanju svojega kolofona. U tom smislu on se eksplicitno predstavlja kao aktivan kompilator/pisar, a ne samo i isključivo kao pisar. U njegovu se zborniku, uključujući kolofon i izbor tekstova, reflektiraju prijašnja čitanja (*šetnje po prekrasnom vrtu*) od kojih su mu se neka urezala u pamćenje. Upravo ta dva iskustva udaljuju Petrinića od isključivo uloge pisara koji izravno prepisuje s predloška te ga pomiču prema kompilatoru koji s jedne strane izabire tekstove (*vinac prekrasni*), a s druge strane primjenjuje tuđe upamćeno mišljenje (citat s navodima dvojice istaknutih srednjovjekovnih autoriteta, sv. Augustinom i sv. Tomom Akvinskim) kako bi u cijelosti predstavio svoj rad. Naime, prepisujući većinom propovjedne tekstove, vjerojatno je mogao ovladati postupkom

⁷⁶ Između fol. 48r i fol. 49v izgubilo se nekoliko kapitula. Između fol. 49v i 52r nalazio se 18. kapitul (na fol. 52r počinje 19.), dok se na fol. 48v prekida 15. kapitul. Između današnjeg fol. 118v i fol. 119r vjerojatno se nalazio 41. kapitul jer na fol. 118v počinje 40., a na fol. 119r 42. kapitul. Detaljnije o izgubljenim listovima i paginaciji vidi u J. REINHART, 1996, 392–394.

⁷⁷ Glagoljašima su stariji rukopisi služili ne samo kao izvor tekstova, tema i motiva nego i stilskih elemenata i kompozicijskih postupaka. (M.-A. DÜRRIGL, 2021, 249)

očvršćivanja svojih stajališta komentarima, mislima i citatima čuvenih autoriteta. U našoj je književnoj povijesti vrlo dobro poznat primjer utjecaja netom pročitana teksta na oblikovanje vlastitih zapisa. Najpoznatiji je svakako zapis o strahotama Krbavske bitke popa Martinca koji je u svojem emotivnom svjedočanstvu bio snažno nadahnut starozavjetnom *Knjigom o Juditi*, koju je u cijelosti prepisao na fol. 226b–234c *Drugoga novljanskoga brevijara*, a u kojoj nalazi izravne sličnosti s trenutačnom tragedijom.⁷⁸ Ipak, u Petrinićevu preuzimanju citata odražava se ipak nešto dugotrajnije pamćenje otprije pročitanih tekstova, a čiji se izvori ne pojavljuju u zborniku. Iako je *Cvijet kreposti* vrlo popularan traktat cjelokupne hrvatske književnosti, između ostaloga neki prijepisi nastali su na širem ličkom (*Ljubljanski zbornik*, *Tkonski zbornik*) i njemu susjednom vinodolskom području (*Vinodolski zbornik*),⁷⁹ u *Petrinićevu zborniku* izuzev kolofonskoga citata ne nalazimo niti najmanje djelomične prijepise traktata.

Više je pojedinosti koje govore o povezanosti citatnog i komentatorskog dijela kolofona u kojem se pojavljuju uobičajeni podatci o naručitelju i cijeni. Jedna od njih je Petrinićevo određivanje vrste tekstova u drugom dijelu kolofona u kojem se zapravo otkriva da se *cvíce* koje sabire u prekrasan vijenac (*zbirajući nailipli cvet a d(o)bi krasan vinacъ*) odnosi na tumačenja evanđelja i druge kapitule: *se sutъ knige tlmačen'e s(ve)tihъ e(van)j(e)lii. i inih' kapituli kako očes' naiti v povodi. po redъ doli niže kadi stoi ko govoren'e*. Riječ je većinom o homilijama u kojima se tumače evanđelja, ali i neke druge biblijske knjige, zatim apokrifima te drugim još neutvrđenim tekstovima označenih rednim brojem kapitula (poglavlja).

U Petrinićevu citatu, za razliku od talijanskoga predloška, ali i hrvatskoglagoljske inačice iz *Vinodolskoga zbornika*, više je istaknut proces traženja *cvijeća*. Naime, u njemu se pojavljuju tri glagolske radnje pri čemu particip sadašnji u dodanom glagolu *gredući* implicira određeno trajanje Tomaševe šetnje. Njegovo prebiranje i sastavljanje vijenca nije brzo obavljen zadatak nego proces duljeg trajanja koje u prenesenom značenju upućuje na prijašnju aktivnost pisar/kompilatora: čitanje.⁸⁰

Osim toga znakovito je da je govoreći o sebi kao o šetaču, kao o onome tko je izabirao tekstove koje će prepisati u zborniku, upotrijebio hrvatskokrkvenoslavenski oblik osobne zamjenice za prvo lice jednine *az*. Naime, taj se oblik zamjenice u tekstovima pisanim starohrvatskim (čakavskim) jezikom s elementima hrvatskokrkvenoslavenskog najčešće nalazi na mjestima najviših autoriteta, ponajprije u biblijskim citatima, a pogotovo na mjestima

⁷⁸ E. HERCIGONJA, 1971; Vidi i G. ČUPKOVIĆ, 2009.

⁷⁹ Vidi A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 61–73.

⁸⁰ Više o povezanosti čitanja i kompiliranja vidi u M.-A. DÜRRIGL, 2010.

na kojima govore Bog ili Isus.⁸¹ Ostavljanje zamjenice *az* na samom početku kolofona, u tekstu u kojem je pojava hrvatskokrkvenoslavenskih elemenata svedena na minimum, vrlo je promišljen stilski postupak. Naime, veći ugled koji hrvatskokrkvenoslavenski ima u mlađim tekstovima posljedica je njegove duge povezanosti s liturgijom.⁸²

U Petrinićevu kolofonu pojavljuju se prvo hrvatskokrkvenoslavenski (u citatu), a potom starohrvatski oblik lične zamjenice za prvo lice jednine. Prva *ich*-forma (*az*) predstavlja Petrinića kao kompilatora, a druga (*ja*) kao pisara navedena rukopisa. Već ovaj redosljed pojavljivanja upućuje kako Petrinić, unatoč toposima grešnosti koje nalazimo u oba dijela kolofona, ne smatra sebe poput Šimuna Klimantovića (*ê nedos'toini f'ratar' f'ra šimunъ*), Bartola Krbavca (*umaleni Bartol*) ili Ivana Brozovića (*ja nevoljni grišnik*) nedostojnim/nevoljnim glagoljašem. Dapače, takvim izborom riječi on zapravo osnažuje svoj položaj stavljajući na prvo mjesto kompilatorski, a na drugo prepisivački rad.⁸³ U hrvatskokrkvenoslavenskom obliku ujedinjuju se sva znanja skupljenih autoriteta, sva književna iskustva stečena tijekom dugih šetnji, dok se u starohrvatskom sjedinjuju svi postupci prepisivačkoga rada iz kojih je u konačnici proizišao zbornik. U zamjenici "az" sintetizira se sve *cviće* iz predivnoga bogatoga vrta srednjovjekovnih autoriteta: Biblija, crkveni otc i naučitelji, pripadnici crkvenih redova, misli iz raznih kompilacija izreka, egzempli i sl. Upravo je *az* ono što nosi zbornik, njegova snaga leži u velikom broju *naliplih cvjetića*, izreka brojnih naučitelja, filozofa, antičkih i srednjovjekovnih. Stoga je "az" onaj dio kompilatorova umijeća koji se naslanja na tradiciju, koji ima čitateljsko i pamćenjsko iskustvo koji iz te tradicije bira *naliplje cviče*. S druge strane, "ja" je onaj dio koji piše rukopis, koji predstavlja posljednju etapu stvaranja, a to je prepisivanje. Kompilatorsko umijeće nije čisto fizičko prepisivanje onoga "ja", nego je ono "az" koje je takvime postalo upravo poznavanjem riječi većih autoriteta. Naime, analiziramo li jezik toga odlomka vidjet ćemo da je vrlo malo crkvenoslavenskih oblika. Veći dio riječi ima ikavski (*nalipli, vinac, zgrišen'e, rič, niko; doli, grišni, biše, side, miseca*), nego ekavski (*cvet, cena, let*) refleksi

⁸¹ S. DAMJANOVIĆ, 1984, 126; E. HERCIGONJA, 1983, 405; M. MIHALJEVIĆ, 2011, 232.

⁸² M. MIHALJEVIĆ, 2011, 232.

⁸³ Na znatno eksplicitniji način vlastitu "svijest o razlikovanju svojih uloga u odnosu na tekst" iznosi Šimun Klimantović. On je prvo skriptor (*nedostoini fr(a)t(arb)*), meštar pisac te pisac-auktor (I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 91–92). U njegovu je "potpisivanju prisutna svijest o statusu vlastite 'niže' pozicije kao pisca te o 'nižem' statusu i funkciji teksta koji je proizašao iz njegove 'uboge ruke grešničke': – ja, nedostojni, zapisah – ni pisac, ni pod piscem pisac – napisah fraške, napisah mrse." (I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 77)

jata, u korijenu i u nastavcima (*vrti, prekrasni*). Umjesto stsl. *êže* stoji *kako*, umjesto *iže* stoji *ki*.

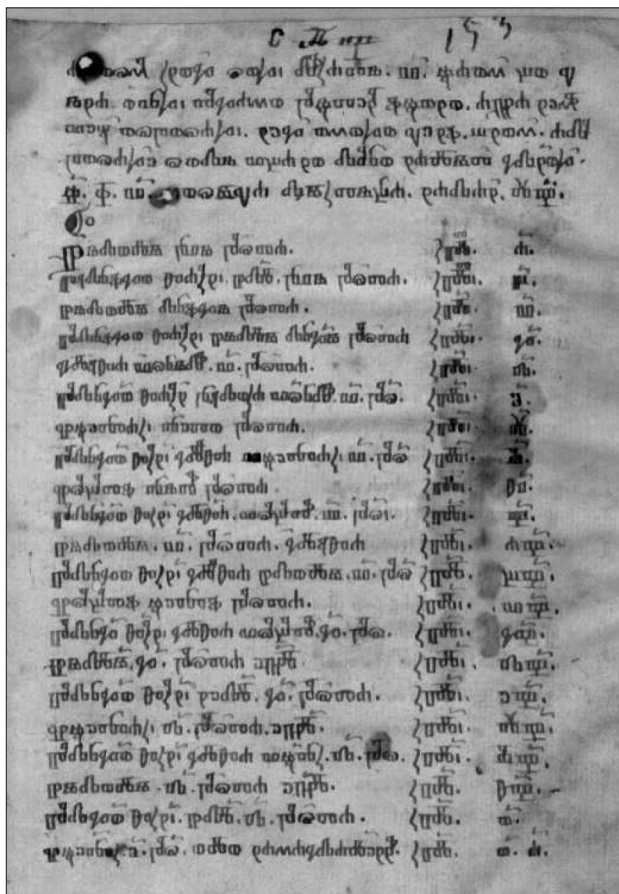
Iako Petrinić u drugome dijelu sebe opisuje kao mnogogrišnog popa, nasljeđujući staru općepoznatu glagoljašku tradiciju, upravo stavljanjem na istaknuto prvo mjesto kolofona zamjenicu "az" koja je u to vrijeme najčešće bila vezana uz istaknute autoritete, poručuje kako je on glagoljaš koji zna rukovoditi autoritetima, koji ima znanje i koji u konačnici posjeduje umijeće sastavljanja kodeksa. U njegovu se kolofonu odražavaju određen stupanj načitanosti, posjedovanje kreativnih sposobnosti, ali i mogućnost pristupa određenoj biblioteci, ili barem zbirkama rukopisa.⁸⁴ On se osim toga određuje kao onaj koji često čita, kao onaj koji je iz mnoštva cvijeća odabrao ne samo razne tekstove, nego i uvod kolofona. Kao što su neki pisari u svoje vernakularne kolofone unosili latinski jezik nastojeći iskazati načitanost,⁸⁵ pop Petrinić unoseći citat zajedno s pripadajućim navodima sv. Augustina i sv. Tome Akvinskoga, opisuje svoj postupak i odnos prema znanju. Naime, "preuzimanje i moguće preradbe već postojećega materijala davale su pisaru veći autoritet i snagu izričaja".⁸⁶

Riječ je o pisaru koji ima samosvijest o vlastitoj grešnosti, ali i o pisaru koji je svjestan svojega stvaralačkog postupka i koji svoj rad ne naziva *fraškama*. Takvim svojevrsnim bijegom od osjećaja skromnosti i nedostojnosti, kao da odaje naznake svojevrsnoga humanizma skrećući pozornost na vlasititi rad izražavajući pri tom visoku samosvijest o sebi kao kompilatoru, i to na dosad nezabilježen način govorimo li o glagoljskoj književnosti. Naime, grešnost nije nešto što ga prvo određuje, ona je prije svega topos naslijeđen prvo iz talijanskoga predloška (tal. *difetto*, hrv. *zgrušenje*), a potom iz starije glagoljske tradicije u kojoj su se mnogi pisari opisivali kao *mnogogrišni*. Riječ je, naravno, o vrlo raširenom antičkom i srednjovjekovnom toposu koji je bio dobro zastupljen i u hrvatskoj glagoljskoj književnosti. Određena skromnost u prikazivanju rezultata skupljanja naslijeđena je iz stranog predloška u kojem se sabiranje opisuje kao mali posao (*lavoretto*). U Petrinićevu kolofonu i *Vinodolskom zborniku* tal. *lavoretto* prevodi se kao malo sabiranje, odnosno zbiranje s ciljem da se odmah skrene pozornost na vrstu rada, ali i da se istodobno taj rad pozicionira znatno niže u odnosu

⁸⁴ Usp. I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008.

⁸⁵ M. SCHIEGG, 2015, 8; M. MORETON, 2014, 62.

⁸⁶ "Naglašavajući poštovanje prema starim tekstovima i njihovu autoritetu, pisar/kompilator sebe sama također stavlja na određenu poziciju unutar tekstne zajednice – na neki način ima više funkciju ili položaj o odnosu na primatelje, jer je mogao od meštara učiti i preuzimati. Dakle, usprkos toposu poniznosti i možda skučenom obrazovnom materijalu, na što se često pozivaju i ponavljaju, razvidno je kako su hrvatski glagoljaši imali pristup raznim predlošcima koje su prilagođavali za svoje rukopise." (M.-A. DÜRRIGL, 2021, 247)



Sl. 2. Druga stranica kolofona i početak kazala u Petrićevu zborniku (izvor: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 78, 153r)

na autore citata koji se navode. Na sličan se način u *Petrisovu zborniku* može shvatiti motiv prikupljanja mrvica (duhovne hrane), a koje predstavlja parafrazu biblijske prisposode o Lazaru koji je jeo mrvice sa stola.⁸⁷

Petrićev redosljed pojavljivanja starijeg i novijeg oblika zamjenice te toposa grešnosti otkriva njegov pogled na vlastito stvaralaštvo: on je itekako svjestan vlastitih pogrešaka i propusta, ali također i vrijednosti svojega rada tijekom kojega je sastavio prekrasan propovjedni vijenac. Iskazivanje grešnosti

⁸⁷ M.-A. DÜRRIGL, 2016.

ovdje je više primjer toposa, nego Petrinićeva stvarna i potpuna pogleda na vlastiti rad. Naime, osim pridjeva *mnogogrišni*, u drugom dijelu kolofona izostaju drugi primjeri skromnosti. Za razliku od rukopisa Šimuna Grebla u ovom Petrinićevu nema primjera tzv. skrivenog ili posrednog identiteta, izraženijega u srednjovjekovnoj književnosti.⁸⁸ Iako se pokazna zamjenica "se" čak dva puta pojavljuje na prvom mjestu u rečenici, u ovom zapisu ona nije toliko simbol Petrinićeve skromnosti, koliko stupa u izravan odnos sa cvičem i vijencem iz prvoga citatnoga dijela: *a sê sutb knjigê tlmačen'ê s(ve)tihb e(van) j(e)lii . i inih' kapituli*), a te knjige ispisao sam ja (*a sê knjigê ispisah'*). Nakon što se protumači alegorijsko značenje cvijeća (tumačenje evanđelja) u obliku sinaktičkoga paralelizma pop Tomaš Petrinić otkriva se kao tvorac cijele knjige. Iako se njegov identitet u drugom dijelu pojavljuje na trećem mjestu u rečenici, on i na tom mjestu, te znatno snažnije u prvom dijelu, o sebi govori izravno u prvom licu jednine. Time se pop Petrinić pridružuje drugim predstavnicima tzv. glagoljskoga humanizma (Šimun Kožičić Benja, Šimun Klimantović) koji su imali "specifičan odnos prema vlastitom tekstu-prijepisu".⁸⁹

Srednjovjekovni topoi u Petrinićevu kolofonu

Jedan od toposa koji se javlja u glagoljskim knjigama je pretpostavka da će budući čitatelji ispraviti omršnje svojom počtovanom mudrošću kako kaže pop Martinac (*Азь mnogogrěš'ni Martinac popъ ... за многе ом'рш'не еже прикључіше ми се в дѣли семъ. не проклните ме. да исправите своју. Поçтовану мудростіју*)⁹⁰ ili pak dobrim razumom kako stoji u Klimantovićevu zapisu (*ê nedos'toini f'ratar' f'ra šimunъ. (...) ako bih' se omr'sil' niku rič ili niko s'lovce inamo mis'lêči ili moimiočstvomъ. molimъ vasъ rêdov'nici gospodo moê ne korite me. da pros'tite mi i molite boga za mene nevol'noga griš'nika. začъ ako e ka mr'sa ni po moem' hotên'ju učinena. a vi vašimъ dob'rim' razumomъ is'pravite. i ni čudo ako bi nika fala bila. za čb ne pisa to bogъ prstomъ s'voimъ. ni anjêlъ. ni sьvetъ človikъ. nego ruka g'riš'na človika i neumióca*).⁹¹ Riječ je općenito o vrlo čestom toposu srednjovjekovne književnosti gdje se i od čitatelja očekivala određena aktivnost, između ostalog i ispravljanje pogrešaka, a pogotovo ako je pisar bio svjestan manjkavosti predloška s kojeg je prepisivao.⁹² U dijelu citata

⁸⁸ A. ZLATAR, 2000, 46; A. ZARADIJA KIŠ, 2006.

⁸⁹ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 76.

⁹⁰ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 77.

⁹¹ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 77.

⁹² M. SCHIEGG, 2015, 13–14; R. GAMESON, 2002, 43.

u kojim se budući čitatelji pozivanju sa isprave pogreške (*prošu onih' ki budu tu čtali . da narêdê i napravê moe zgrišen'e nih' mudrost'û*), a koji se zapravo odnosi na hrvatski prijevod posljednjega dijela prologa *Cvijeta kreposti*, mogla bi se također prepoznati funkcija kolofona kao direktiva, a prema Searlovoj podjeli govornih činova.⁹³

No, u Petrinićevu kolofonu nema poznate glagoljaške fraze o grešnoj ruci⁹⁴ koja se primjerice spominje u gore navedenom Klimantovićevu te u zapisu Bartola Krbavca (*Az mnogo grešni Bartol, ki pretvorenim imenom uzvan jesam supisac i pisac ...I jegda štati budete Sie knjigi ne psujte ni me klanite; ponježe ne pisa ih Duh sveti na ruka grešnika*).⁹⁵

Osim toga, više glagoljaša počinje zapise izrazom *Az mnogogrešni* (Bartol Krbavac, pop Martinac). U Petrinićevu se uz prvu osobnu zamjenicu (*az*) ne navodi grešnost, a ta se fraza pojavljuje uz starohrvatski oblik osobne zamjenice za prvo lice jednine: *ja mnogogrišni*. Dok pop Petrinić svoj status naznačuje pomno odabranim citatom, pop Krbavac na dvama se mjestima određuje kao pisac (*ja Bartol rečeni pisac plemenščinu Kerbavac*). Poznato je da je fra Šimun Klimantović, glagoljaški prepisivač i kompilator, umanjivao svoj status i važnost svoga rada. Iako se na više mjesta potpisuje kao onaj koji je "pisao i potpisao knjižice" svoj rad naziva fraškama, odnosno bezvrijednom robom.⁹⁶ Tim se, poput drugih srednjovjekovnih pisara/kompilatora, "ispričava ne samo na duhovnoj osnovi već i na profesionalnoj – za omaške pera (mr'se)".⁹⁷

No, osim toposa grešnosti u kolofonu se pojavljuju još neki toposi karakteristični za glagoljske rukopise nastale na širem ličkom području. Riječ je o navođenju podrijetla i plemićkog roda kojem pripadaju: *pop Martinac plemenem Lapčanin, Tomaš' Petrinić z bana dvora z Bužan' plemene Stupić, Broz z žakan z' Bužan ot Kacitić z Dubovika plemenom Kolunić*. Upravo je ovaj dio asertivne funkcije kolofona jedna od prepoznatljivih značajka ličkih glagoljaša. Također u kodeksu nalazimo čestu sintagmu da je neki tekst "stumačen na hrvatski": *Na vazam' prodika stumačena na hrvacku*, fol. 121r. Njome primjerice započinje *Disipul B* u kojem stoji: *Početie knjig Disipula ke esu složene od svetih otac i potvrjene i stumačene iz djačkoga ezika na hrvatski*. Sličnu sintagmu naći ćemo i u izdanjima senjske tiskare: *svršen Korizmenjak ... protomačen z latinskoga jazika na hrvatski po popi Peri Jakovčiću i po popi*

⁹³ M. SCHIEGG, 2015, 12.

⁹⁴ Više o toposu grešne ruke vidi u M.-A. DÜRRIGL, 2021, 250–253.

⁹⁵ M. A. PANTELIĆ, 1964, 15.

⁹⁶ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 90.

⁹⁷ I. SRDOČ KONESTRA – S. LAJŠIĆ, 2008, 90.

*Silvestri Bedričiću, ki mole vas, častni otcí, ki budete va nje čtali, ako najdete ormšnju, prez česa ni, vi napravite, a nam ne zamirite, zač smo rodom Hrvate, a naukom latinskim priprosti.*⁹⁸ Moramo istaknuti kako se ova homilija (fol. 121r–124v) ne pojavljuje u kazalu, a s obzirom na to da je pisana neuglednom kurzivnom glagoljicom, a ne lijepim Petrinićevim kurzivom, da se uz naslov ne navodi redni broj kapitula te da naslov, za razliku od ostatka kodeksa, nije pisan crvenom bojom, pretpostavljamo da je u kodeks vjerojatno ušla kasnije.

Zaključak

Petrinićev zbornik zajedno s analiziranim kolofonom jasno potvrđuje vrlo tijesnu povezanost umijeća čitanja, kompiliranja i pamćenja kada govorimo o nastanku glagoljskih knjiga. Iako je pop Tomaš Petrinić jedan od glagoljaša koji u rukopisu koji prepisuje ostavlja tragove svojih pogleda na odradeni posao, od zasad sačuvanih i istraženih spomenika izdvaja se po načinu na koji opisuje svoje stvaralaštvo. Njegov način tumačenja razlikuje se od Klimantovićevih zapisa, ali i od tvorca *Petrisova zbornika* koji koristi rečenice koje su sastavni dijelovi Pseudo-Bernardova traktata kojim vrlo promišljeno otvara taj najopsežniji hrvatskoglagoljski zbornik. Naime, autoreferencijalni pogled na svoju ulogu u nastanku knjige Petrinić temelji na citatnom odlomku unesenu iz traktata koji se uopće ne pojavljuje u ostatku zbornika. Odnosno, on ne upotrebljava tekst koji trenutačno prepisuje niti na stranicama zbornika ostavlja povremene komentare na vlastiti posao. Citat iz *Cvijeta kreposti* samo je dio bogata Petrinićeva čitateljskog i pamćenjskog iskustva koje mu omogućuje da na jednoj višoj razini iznese poimanje vlastita rada. Čitanje njegova kolofona pravo je *naslajenje* (užitak), a koje kako kaže u svojem savjetu recipijentima, čeka sve one koji knjigama dobrovoljno i često pristupaju. Sadržajna povezanost dvaju dijelova kolofona, citatnog i komentatorskog potvrđuje kako je citat iz vrlo popularnog srednjovjekovnoga djela, a koji usto sadržava i citate vrlo istaknutih autoriteta, pomno odabran, na isti način na koji su odabirani tekstovi (cviće) rukopisa. Drugim riječima, oslanjanjem na citat ovoga popularnog traktata Petrinić nam ulijeva povjerenje da je zaista pred nas iznio najljepši cvjetni vijenac. U analizi je utvrđeno kako je pop Petrinić u svojem duljem kolofonu isključivo usredotočen na prikazivanje vlastita rada: prvo onog kompilatorskog, a potom pisarskog. Njegov kolofon pokazatelj je aktivna čitateljska iskustva, a koje je preduvjet da se pojedini pisar približi kompilatorskim vještinama i umijeću. Takav način

⁹⁸ A. NAZOR, 2019.

uvjetno rečeno autoreferencijalnog pogleda na vlastiti rad rijetkost je u sačuvanim glagoljskim rukopisima te stoga znatno pridonosi proširenju spoznaja o odnosu prema knjizi, pisarskom i kompilatorskom umijeću glagoljaša na početku 16. st.

Literatura

I. Izvori

Fiore di virtù – Fiore di virtù, testo di lingua ridotto a corretta lezione per Agenore Gelli, Felice le Monnier, Firenze, 1856.

Petrinićev zbornik (1503.) – Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 78 https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DOD_52288&order=1&view=SI_NGLE

Vinodolski zbornik (početak 15. st.) – Zagreb, HAZU, sign. *III a 15* (Kuk. 351.)

II. Knjige i članci

ACTA CROATICA, Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527, u latinicu preslovio i bilješke napravio Stjepan IVŠIĆ, transliteraciju osuvremenio, bilješke dopunio i za tisak priredio Josip BRATULIĆ. Kazalo osobnih imena i mjesta sastavio Zoran LADIĆ, HAZU, Zagreb, 2017.

Ante BIRIN, Gorski kotar, Lika i Krbava, u: Zrinka NIKOLIĆ JAKUS (ur.), *Nova zraka u europskom svjetlu - Hrvatske zemlje u u ranome srednjem vijeku (oko 550–oko 1150)*, Matica hrvatska. Zagreb, 2015, 415–426.

Federico BOTANA, *Learning Through Images in the Italian Renaissance Illustrated Manuscripts and Education in Quattrocento Florence*, Cambridge, 2020.

Mary CARRUTHERS – Jan ZIOLKOWSKI, General introduction, u: Mary CARRUTHERS –Jan ZIOLKOWSKI (ur.), *The Medieval Craft of Memory: An Anthology of Text and Pictures*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016, 1–31.

Cynthia J. CYRUS, *The Scribes for Women's Convents in late medieval Germany*, University of Toronto Press, Toronto, 2009.

Gordana ČUPKOVIĆ, Zapis popa Martinca kao spomenik književnoga djelovanja, *Umjetnost riječi*, 63/1–2, Zagreb, 1–27.

Stjepan DAMJANOVIĆ, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008.

Lanta DAVIS, Using formative assessments to form Christian readers Lanta Davis, *International Journal of Christianity & Education*, 23, 1, 2019.

Julije DEROSSO, Korizmenjak Broza Kolunića i Misal 1483., *Marulić*, 8, 1, 1975, 26–34.

Paolo DIVIZIA, La struttura originaria del Fiore di virtù e le ediciones principes catalana (1489) e castigliana (ca. 1489-1491), Patrimonio textual y humanidades digitales I, *La Tradición Clásica*, 2020, 127–145.

- Marija-Ana DÜRRIGL, O čitanju, pisanju i kompiliranju u hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju, *Slovo*, 60, Zagreb, 2010, 219–234.
- Marija-Ana DÜRRIGL, Pogled na Petrisov zbornik kao zrcalo, u: Mateo ŽAGAR – Tanja KUŠTOVIĆ (ur.), *Meandrima hrvatakoga glagoljaštva*, Zagreb, HSN, 2016, 95–108.
- Marija-Ana DÜRRIGL, A ê hoću kako mogu – nekoliko misli o hrvatskoglagoljskoj pisanoj baštini, *Senjski zbornik*, 48, 1, Senj, 2021, 245–260.
- Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982.
- Richard GAMESON, *The scribe speaks? Colophons in Early English manuscripts* (H. M. Chadwick Memorial Lectures 12), Department of Anglo-Saxon, Norse and Celtic, Cambridge, 2002.
- Paul GRIFFITHS, *Religious Reading: The Place of Reading in the Practice of Religion*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Thomas N. HALL, The early medieval sermon, u: Beverly Mayne KIENZLE (ur.), *The Sermon*, Typologie des sources du moyen âge occidental 81–83, Brepols, Turnhout, 2000, 203–265.
- Neil HATHAWAY, Compilatio: From Plagiarism to Compiling, *Viator*, 20, 1989, 19–44.
- Eduard HERCIGONJA, "Liber Judith" i Martinčev zapis "Suprotiv Turkom" iz Novljanskog II brevijara, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 12, Zagreb, 1971, 69–73.
- Eduard HERCIGONJA, *Trojezična i tropismena književnost hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.
- Eduard HERCIGONJA, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- Željko HOLJEVAC, Ličko-krbavska županija u identitetu Like, u: Željko HOLJEVAC (ur.), *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Gospić, 2009, 427–465.
- Ivan JURKOVIĆ, Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: "Izginuše izabrani momci, sjajni vitezovi ... koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju", u: Marija KARBIC (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019, 327–339.
- Hrvoje KEKEZ, Lička županija i Kasezi u srednjem vijeku, u: Hrvoje GRAČANIN – Željko HOLJEVAC (ur.), *Gacka u srednjem vijeku*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 2012, 97–114.
- Ivica MATAIJA, *Lička toponimija*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019. (doktorska disertacija)
- Milan MIHALJEVIĆ, Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi, u: Ilija VELEV – Aco GIREVSKI – Liljana MAKARIJOSKA – Ilija PIPERKOSKI – Kostadina MOKROVA (ur.), *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija (organiziran po povod 1100-godišnjata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*, Univerzitetot "Sv. Kiril i Metodij", Skopje, 2011, 229–238.

- Alastair MINNIS, Late-medieval discussions of compilatio and the role of the compiler, *Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur 101*, 1979, 385–421.
- Alastair MINNIS, *Medieval theory of authorship. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2010.
- Melissa MORETON, Pious Voices: Nun-scribes and the Language of Colophons in Late Medieval and renaissance Italy, *Essays in Medieval Studies*, 29, 2014, 43–73.
- James J. MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages: a History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Los Angeles-London, University of California, Press Berkley, 1974.
- Anica NAZOR, *Korizmenjak, Senj 1508. Latinična transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom i rječnikom)*, Anica NAZOR (prir.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Grad Senj, Zagreb, 2019.
- Marija Agnezija PANTELIC, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, *Radovi Staroslavenskoga instituta*, 5, 1964, 5–98.
- Marija Agnezija PANTELIC – Franko BUDIŠIĆ, u: Aleksandar STIPČEVIĆ (ur.), *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1989, 442.
- M. B. PARKES, The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Development of the Book', u: J. G. ALEXANDER – M. T. GIBSON (ur.), *Medieval learning and literature. Essays presented to Richard William Hunt*, Oxford, 1976, 127–129.
- Stjepan PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 41, JAZU, Zagreb, 1962.
- Ivanka PETROVIĆ, Pavao Čačić, u: Trpimir MACAN (ur.), *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1993, 142.
- Ivanka PETROVIĆ, Broz Kolunić (Ambroz Kacitić), u: Trpimir MACAN (ur.), *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 2009, 543.
- Andrea RADOŠEVIĆ, Korizmene propovijedi u Fatevićevu zborniku – prilog rekonstrukciji glagoljskoga Korizmenjaka, *Slovo*, 62, 2012, 101–210.
- Andrea RADOŠEVIĆ, O prijepisima glagoljskoga Korizmenjaka, *Fluminensia*, 26, 2, Rijeka, 2014, 7–23.
- Andrea RADOŠEVIĆ, Croatian Translation of Biblical Passages in Medieval Performative Text, *Studies in Church History*, 53, 2017, 223–241.
- Andrea RADOŠEVIĆ – Marija-Ana DÜRRIGL, O glagoljskoj čitateljskoj zajednici na primjeru Drugoga beramskog brevijara, *Slovo*, 70, Zagreb, 2020, 191–216.
- Andrea RADOŠEVIĆ, Lička glagoljaška baština, *Hrvatska revija*, 2, Zagreb, 2022, 16–26.
- Johannes REINHART, Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinčića iz god. 1503 (Cod. vindob. slav. br. 78), *Croatica*, 42/43/44, Zagreb, 1995–1996, 391–421.

- Johannes REINHART, Tekstološke primjedbe uz hrvatskoglagoljski prijevod rasprave o sedam smrtnih grijeha, u: Stjepan DAMJANOVIĆ (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 355–366.
- Johannes REINHART, Tumačenje Deset zapovijedi iz djela Somme le Roi u dvama hrvatskoglagoljskim fragmentima, *Slovo*, 56–57, Zagreb, 2008, 477-496.
- Petar RUNJE, *Tragom stare ličke povijesti: prinosi za kulturnu i crkvenu povijest područja novoosnovane Gospičko-senjske biskupije*, Ogranak Matice hrvatske Ogulin, Ogulin, 2007.
- Petar RUNJE, *Prema izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećoredcima glagoljašima*, Povijesno društvo otoka Krka – Provincijalat franjevaca trećoredaca glagoljaša, Krk – Zagreb, 2012.
- Elizabeth SCALA, *Absent Narratives, Manuscript Textuality, and Literary Structure in Late Medieval England*, New York – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.
- Markus SCHIEGG, Scribes' Voices: The Relevance and Types of Early Medieval Colophons, *Studia Neophilologica*, 1–19, 2015.
- Ines SRDOČ-KONESTRA – Saša LAJŠIĆ, Fra Šimun Klimantović (...) Ni pisac ni pod piscem pisac, *Fluminensia*, Rijeka, 20, 1, 2008, 75–95.
- Steven F. H. STOWELL, *The Spiritual Language of Art: Medieval Christian Themes in Writings on Art of the Italian Renaissance*, Brill, Leiden – Boston, 2014.
- Rudolf STROHAL, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende (Sabrao iz starih hrv. glagoljskih rukopisa od 14. – 18. vijeka)*, Bjelovar, 1917.
- Marinka ŠIMIĆ, Leksik Traktata o sedam smrtnih grijeha u Ivančičevu i Koluničevu zborniku, u: Stjepan DAMJANOVIĆ (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 397–410.
- Petar ŠIMUNOVIĆ, A Turci nalegoše na jazyk hrvatski. Toponomastička i jezična stratigrafija u Lici, u: Marko SAMARDŽIJA (ur.), *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2003, 71–89.
- David ŠPORER, *Status autora: od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, AGM, Zagreb, 2010.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, knj. 1, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, knj. 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970.
- Kristina ŠTRKALJ DESPOT, Srednjovjekovna ars memoria i Šimun Klimantović, *Zadarska smotra*, 59, 1–2, Zadar, 2010, 79–99.
- Marin TADIN, Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford, *Oxford Slavonic Papers*, IV, Oxford, 1953, 151–158.
- Marin TADIN, Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford, *Oxford Slavonic Papers*, V, Oxford, 1954, 133–144.
- Marin TADIN, Un nouvel exemplaire du Careme attribue a saint Bernardin de Sienne, *Mandićev zbornik: u čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove*

- 75-godišnjice života*, Radovi Hrvatskoga povijesnoga instituta u Rimu. Sv. I–II. Rim, 1965, 169–191.
- Francis J. THOMSON, *Apocrypha Slavica: II de Santos Otero, Aurelio*. Die handschriftliche Überlieferung der altslavisch Aprocryphen, Band II. Patristische Texte und Studien, 23. Walter De Gruyter, Berlin and New York, 1981. xlvii + 271 pp. 4 facsimiles. IndexeS, *The Slavonic and East European Review*, 63, 1, 1985, 73–98.
- Matija VALJAVEC, Predgovor. Kolunićev zbornik: hrvatski glagolski rukopis od godine 1486., *Djela JAZU*, 12. Matija VALJAVEC (prir.), Zagreb, 1892, V–XXVIII, 1–276.
- Hans J. VERMEER, Skopos and Commission in Translational Action, u: Lawrence VENUTI (ur.), *The Translation Studies Reader*, Abingdon, 2012, 191–202.
- Antonija ZARADIJA KIŠ, Memoarske marginalije – (ne)svjesna ishodišta životopisa činjenice i nedoumice iz života glagoljaša Šimuna Grebla (oko 1472. – oko 1551.), *Fluminensia*, 18, 2, Rijeka, 2006, 1–20.
- Antonija ZARADIJA KIŠ – Marinka ŠIMIĆ, *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku. Sudija – transliteracija – faksimil*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, Zagreb, 2020.
- Janez ZOR, Fragmenti glagolskega misala iz 1374 v Sloveniji?, *Slovo*, 57–58, Zagreb, 2008, 653–693.

CITATION IN THE COLOPHON OF THE GLAGOLITIC PRIEST TOMAS PETRINIĆ

Summary

Petrinićev zbornik (Petrić's Collection of Papers) from 1503, written in the cursive Glagolitic script, is one of the representatives of Lika's (in the narrow sense of Buška) Glagolitic handwritten heritage. It consists of various texts in which the Gospels are interpreted, and most of the manuscripts refer to the Croatian translation of the *Korizmenjak* (book of Lent) of Jacobus de Voragine. At the end of the collection, its scribe/compiler the priest Tomaš Petrić from Banj Dvor in Bužani leaves a long colophon composed of a quoted passage from the famous moral-didactic tractate *The Flower of Virtue* and his own comments. Using the example of Petrić's colophon, which is analysed for the first time in this paper, the aim is to investigate the relationship of Glagolitic scribes/compiler towards their own creativity. With the establishment of the self-referential details in the colophon, and in general the connection between the content of the citation and the commentary part, the intention is to show how the priest Tomaš Petrić with his actions can be partly described as a late mediaeval compiler/scribe.

Keywords: Lika Glagolitic manuscript, compilation, colophon, Tomaš Petrić, Buška county (Bužani)